

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ

Перехід України до ринкових економічних відносин зумовив зростання об'єктивних вимог до професійної надійності сучасного спеціаліста, адже дедалі більше професій характеризується тісним взаємозв'язком розумових і практичних дій. З іншого боку, існуючий в Україні суспільний поділ праці потребує вирішення складних соціальних та виробничих завдань сьогодення, що покладаються на фахівця. Отже, зростає потреба у спеціалістах, здатних забезпечувати належний рівень ефективності професійної діяльності, тобто у професійно надійних фахівцях. Останнє вимагає нових підходів до фахової підготовки сучасних спеціалістів, зорієнтованих на спрямоване формування їхньої професійної надійності. Організація такої підготовки передбачає досконале дослідження індивідуальності майбутнього фахівця у різноманітних її аспектах, аналізу впливу "людського фактору" на якість, ефективність та надійність професійної діяльності.

Проблема Людини вже давно визначилася внаслідок як комплексна. Людина вивчається як продукт біологічної еволюції, як головний елемент виробничих сил суспільства, як носій виробничих відносин й відносин у суспільстві. Одним з кардинальних положень теорії розвитку людини є положення про цілісність особистості, про необхідність її розгляду не як простої сукупності окремих систем, що регулюють різні види її соціально значущої діяльності, а як цілісності, в якій окремі системи є її породженням і формою її розвитку.

Людина - високоорганізована істота і володіє такими позитивними якостями, як адаптивність, научуваність, вибірковість,

самоналаштування, самоконтроль, евристичність, здатність працювати у різних ситуаціях. З боку ергономіки, людина здатна до творчої діяльності, імпровізації, ініціативи; вона є універсальним і пластичним елементом будь-якої системи; може навчатися, обґрунтовувати події, виробляти судження, швидко приймати рішення та реалізовувати їх; вона здатна по-різному вирішувати однотипові завдання, враховувати накопичений досвід, діяти відповідно до обставин. В людини добре розвинена логіка, вона високо селективна у доборі інформації, може накопичувати в пам'яті й згадувати у потрібний час великий обсяг інформації. Людина здатна поєднувати в єдине ціле інформацію, що потрапляє до нього через різні аналізаторні системи. Проте як біологічна істота, людина - це стохастична мінливість психофізіологічних властивостей, можливість помилки під час діяльності, втомлюваність, залежність психофізіологічних якостей від віку та фізичного стану, значна чуттєвість до зміни зовнішніх умов, емоційність, можлива втрата працездатності у стресовому стані.

Розвиток людини відбувається в історичному плані, як результат соціалізації структур свідомості в діяльності і спілкування, що формуються у щільній взаємодії із законами онто- і філогенезу індивіда. У процесі взаємодії функцій свідомості і функцій біологічних структур індивіда розвивається індивідуальність майбутнього спеціаліста. Розвиток індивідуальності, що відбувається в історичному плані, формує в індивідуальності особистісні або змістові структури з функціями ціннісних орієнтацій настановок.

Розвиток за біогенетичним законом призводить до визрівання психосоматичних структур, які, з одного боку, беруть участь у регуляції гомеостазу організму за принципом прямих і зворотних зв'язків, а з іншого, - при взаємодії з функціями соціальних структур, утворюють формально-динамічні структури характеру індивідуальності.

Взаємодія історичної і психосоматичної організацій з їх законами формування та визрівання призводить до розвитку індивідуальності за спіраллю.

В цілому, з позицій такої моделі, майбутній спеціаліст є не простим набором певних психічних характеристик, а є цілісним утворенням єдиних за природою, проте різноманітних за функціями психічних явищ, що складають функціональні системи, які спонукають, програмують, регулюють, реалізують за ціллю, простором і часом його різноманітні види діяльності. При цьому єдиний критерій включення всіх характеристик у систему полягає в необхідності сприяти отриманню кінцевого результату, спрямованого на вирішення конфліктів внутрішніх чи зовнішніх протиріч людини на будь-якому рівні відображення реальної дійсності.

У зв'язку із цим, Р.М.Макаров, В.І.Євдокимов і Ю.В.Щербіна підкреслюють, що гармонійність людини визначається ступенем сформованості професійно важливих якостей і психологічних структур діяльності. Професійно важливі якості формуються внаслідок конфліктів змісту і реалізують практичну діяльність. Психологічні структури діяльності реалізують предметну діяльність і проявляються у відношеннях з реальною дійсністю як здібності [8].

Автори відокремлюють сім ієрархічних рівнів індивідуальності.

Перший рівень вони характеризують як рівень першосигнального відображення, що формується функціями обміну речовин (енергетичної, пластичної, інформаційної). На основі цих функцій здійснюється взаємодія між структурами всіх ієрархічних рівнів. На цьому рівні проявляються психофізіологічні й психосоматичні структури.

Рівень другого сигнального відображення, на думку авторів, формується функціями мовного і опорно-рухового апарату. Взаємодія двох перших рівнів створює передумови для соціалізації свідомості в діяльності, спілкуванні, а також для формування людиною своїх психофізіологічних особливостей шляхом тренування й самовиховання.

Третій рівень (за Р.М.Макаровим, В.І.Євдокимовим і Ю.В.Щербіною) - рівень психічних станів почуттів, а четвертий - рівень елементарних психічних властивостей, на якому відокремлюються установки і ціннісні орієнтації, що проявляються при відображенні реальної дійсності як акцептори дії. Починаючи з цього рівня спостерігаються два типи відношень: сформованих внаслідок соціалізації інстинктів і тих, що розвиваються під впливом суспільства.

П'ятий рівень - рівень структур елементарних властивостей, а шостий - рівень професійно важливих якостей і психологічних структур діяльності. Сьомий рівень - інтегральна характеристика активності життєвої позиції [8].

На нашу думку, вивчення можливостей людини у процесі психофізіологічного забезпечення діяльності повинна здійснюватися на основі уявлень про людину як єдину біопсихосоціальну систему. Саме з позиції біосоціальної єдності, витоки розуміння якої було закладено у працях Б.Г.Ананьєва, Б.Ф.Ломова,

В.С.Мерліна, В.М.Русалова та ін., індивідуальність людини є найважливішою передумовою виконання діяльності.

Згідно з теорією Б.Г.Ананьєва людина є таким полісистемним утворенням, в якому виділяються різні іпостасі: індивід, особистість, суб'єкт діяльності, індивідуальність.

Перша з них - індивід (цілісний організм). Індивідні якості, у свою чергу, поділяються на первинні та вторинні. До первинних належать соматичні, нейродинамічні, конституційні та статеві. До вторинних, - ті, що утворюються на основі первинних у процесі життєдіяльності: сенсомоторна організація, структура органічних потреб, темперамент, задатки [1].

Наступна іпостась - особистість. Поняття *особистості* суттєво відрізняються у представників різних психологічних напрямів. Одні за основу особистості приймають певні інтенційні характеристики – ієрархію мотивів (О.Н.Леонтьєв), спрямованість (В.М.Мясищев), інші – інтегральне утворення (Б.Г.Ананьєв, В.С.Мерлін).

О.М.Родіна розуміє “під особистістю цілісне утворення, що має рівневу структуру. Верхній мотиваційно-оцінний рівень утворюють інтенційні структури (мотиви, потреби, спрямованість, інтереси, оцінка, самооцінка). Наступний рівень особистості людини – поведінковий, третій – базовий (визначається основними властивостями нервової системи)” [11; С.61]. Усі три рівні нерозривно пов'язані й взаємодіють між собою. Базові властивості нервової системи можуть певною мірою проявлятися у поведінці залежно від особливостей інтенційного рівня.

Усі рівні пронизує характер – “набір своєрідних форм поведінки у конкретних ситуаціях” [11; С.61], які у свою чергу визначаються як

мотиваційно-оцінними структурами, так і психофізіологічними особливостями нервової системи. Особистість людини відкривається іншим людям у поведінкових проявах її характеру. Особистість оцінюють на основі вчинків людини та уявленні про їх причини, мотиви, рухаючі сили.

К.К.Платонов [10] виокремлює чотири основні сфери (підструктури, рівні) особистості й співвідносить їх з соціальним і біологічним в людині.

Перша підструктура поєднує спрямованість, відносини і моральні риси особистості. Властивості особистості, що надходять до цієї підструктури, не мають безпосередніх (природних) задатків, а відображають індивідуально відбиту суспільну свідомість.

Друга підструктура особистості містить знання, вміння і звички, надбані в особистому досвіді та шляхом навчання. На думку К.К.Платонова, ці особливості хоча й не обумовлені біологічними впливами, проте знаходяться під їх суттєвим впливом.

Третя підструктура охоплює індивідуальні властивості окремих психічних процесів (сприйняття, пам'ять). Вплив біологічних факторів на особливості особистості у цій підструктурі проявляється більш суттєво.

До четвертої підструктури К.К.Платонов відносить властивості темпераменту, статеві й вікові особливості особистості та її патологічні (органічні) зміни. Властивості цієї підструктури досить сильно залежать від фізіологічних та навіть морфологічних особливостей мозку, ніж від соціальних впливів.

Отже, основна відмінність виокремлених підструктур особистості, за концепцією К.К.Платонова, відбувається за шкалою обумовленості властивостей “соціальним або біологічним”. Дві перші підструктури

майже не мають біологічних впливів, а дві інші обумовлені в своєму розвитку біологічними факторами.

У процесі свого становлення особистість спонукає специфічний розвиток індивідним властивостям людини, перетворює їх, сприяє їх зв'язкам, що багаторазово опосередковуються соціальними якостями особистості. Внаслідок, організація особистості містить в собі і структуру індивіда у формі узагальнених і актуальних для життєдіяльності і поведінки комплексів органічних властивостей. У свою чергу, індивідні зміни виступають факторами, що впливають на долю особистості. Індивідні властивості визначають своєрідність комунікативних, інтелектуальних, вольових, емоційних та рефлексивних властивостей, що послідовно формуються у людини. У їх формуванні найважливіша роль належить ще одній іпостасі людини – суб'єкту діяльності [2].

З позицій професійної надійності нас цікавить людина саме як суб'єкт діяльності. Слід зауважити, що єдиного трактування щодо цього поняття досі не сформовано, що пов'язано із багатозначним трактуванням самого поняття діяльності. Так, Г.В. Суходольський вважає, що у загально психологічному плані поняття “суб'єкт” утворюють майже усі форми руху матерії, а суб'єктом діяльності виступають: людство, суспільство в цілому чи людина як особливий вид живого; соціальна група; індивід, особистість, конкретна людина; тварина; персоніфікований психічний процес чи навіть сукупність когнітивних процесів; фізіологічна система чи орган [13].

Б.Г.Ананьев наголошує на важливішій ролі людини у суспільстві. Свою концепцію людини як суб'єкта діяльності від обґрунтовує тим, що особистість є об'єктом і суб'єктом історичного процесу, об'єктом і

суб'єктом суспільних відносин, суб'єктом і об'єктом спілкування, суб'єктом суспільної поведінки, - носієм моральної свідомості [2].

Динамічна структура суб'єкта діяльності відповідає динаміці самої діяльності та складається із “формування задуму, постановці цілі, відробці програм поведінки і планів дій, вибору стратегій і тактик, проектування майбутнього продукту діяльності, зіставлення отриманого результату із антиципірованим” [3; С.9].

Розведення понять “суб'єкт” та “особистість” досі залишається проблемою для науковців. Так, Б.Г.Ананьев вважає, що суб'єкт завжди особистість, а особистість – суб'єкт, проте сутність цих понять ніколи повністю не співпадає [2].

На основі загальних уявлень про активність суб'єкта, його поведінку та діяльність, суб'єктивних відношень особистості, міжособистісних взаємодій, соціальної детермінації особистості в системі суспільних відносин, ми дійшли висновку, що головними сферами активності суб'єкта щодо об'єкта праці є: сфера індивідуальної активності й відносин особистості, сфера міжособистісних взаємодій і групових відносин, сфера соціальної активності суб'єктів та їх відносин з соціальним середовищем і суспільством.

Принцип цілісності набуває свого апогею при виокремленні Б.Г.Ананьевим найінтегрованішої іпостасі людини – її індивідуальності. Саме в індивідуальності відбувається синтез і гармонізація характеристик людини як індивіда, особистості і суб'єкта діяльності. Проте сам собою процес інтеграції навряд чи є достатньою умовою створення індивідуальності.

Б.Ф.Ломов відокремлює такі рівні індивідуальності людини, що утворюють цілісну систему:

соціальний, психічний та психологічний, біологічний. Автор підкреслює, що провідну роль у ставленні людини до світу відіграють ті якості, які визначаються її належністю до соціальної системи [6].

В.С.Мерлін вводить термін “інтегрованої індивідуальності”, під яким розуміє “цілісну характеристику індивідуальних властивостей людини”[9;С.22]. Згідно з теорією інтегрованої індивідуальності В.С.Мерліна, сукупність індивідуальних властивостей людини являє собою велику ієрархічну систему, що саморегулюється. Ієрархічні рівні цієї системи включають:

1. Систему індивідуальних властивостей організму. Її підсистеми: біохімічні, загальносоматичні, нейродинамічні (властивості нервової системи).

2. Систему індивідуальних психічних властивостей. Її підсистеми: психодинамічні (властивості темпераменту), психічні властивості особистості.

3. Систему соціально-психологічних індивідуальних властивостей. Її підсистеми: соціальні ролі у соціальній групі і колективі, соціальні ролі в соціально-історичних спільнотах [9].

Спираючись на системні принципи, В.М.Русалов так визначає людську індивідуальність: “людська індивідуальність – це складне багатоструктурне утворення, всі елементи та якості якого становлять єдине ціле” [12; С.10], та розглядає людську індивідуальність як цілісну систему, метою якої є збереження цілісності й totoжності людини самій собі в умовах безперервних внутрішніх (організмічних) і зовнішніх (соціальних) змін. В структурі людської індивідуальності автор розрізняє два основних компоненти: організм та особистість, основними ознаками якої є цілісність, відокремленість,

неповторність, автономність, самосвідомість, творчі здібності. Він виділяє два основних рівні індивідуально-психологічних відмінностей між людьми, що підкреслюють переважно “соціальне” чи “біологічне” походження цих відмінностей. За В.М.Русаловим, до першого рівня індивідуально-психологічних відмінностей належать “змістові” індивідуальні відмінності, що стосуються соціально зумовлених якостей (спрямованості, відносин, моральних установок, бажань, мотивів, інтересів, а також знань, умінь, навичок тощо). Другий рівень індивідуально-психологічних відмінностей стосується “психодинамічних” якостей особистості, які зумовлені організмичними якостями людини, її біологічною організацією. При цьому автор відзначає, що поділ психіки людини на “змістовий” і “динамічний” рівні не означає, що немає зв’язку між ними, а лише вказує на можливість їх розгляду як аспектів єдиного цілісного психічного процесу [12].

Наведені вище погляди на людину, людську індивідуальність, особистість, людину як суб’єкт діяльності попри деякі відмінності поєднує системна методологія. Означені погляди являють собою загальнонаукову основу сучасних поглядів на людину.

Отже, існує чітка залежність між місцем людини в організаційній ієрархії суспільства та її особистісним рівнем розвитку, зорієнтованим на відповідну діяльність. Кожна людина володіє особливим обдаруванням до певної діяльності.

Комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів, широке застосування складної комп’ютерної техніки, перебудова системи управління персоналом на основі вимог сучасного менеджменту є типовими ознаками сучасної професійної діяльності. Звісно, за таких умов професійна діяльність

сучасного спеціаліста ускладнюється: зростає значущість дій, пов'язаних з отриманням й переробкою інформації, прийняттям рішень; знижуються фізичні навантаження, проте зростають вимоги до інтелекту фахівця, його емоційних і вольових якостей.

Тому виникає проблема урахування людських факторів під час: проектування професійної діяльності, удосконалення систем управління (удосконалення колективу, формування особистості керівника, оптимізації відносин між керівником і персоналом), організації системи професійної підготовки майбутніх спеціалістів, що засноване на знаннях про можливості людини щодо прийому, переробки і збереження інформації, про процес прийняття рішень, структуру і механізми психічної регуляції її діяльності, причини професійних помилок, фактори впливу на психічний стан фахівця.

Спостереження тенденцій розвитку проблематики суспільних, природничих і технічних наук свідчать про те, що всі вони потребують знань про людину: проблема людини є найголовнішою проблемою наукового пізнання. Людина – об'єкт комплексного дослідження, що поєднує різноманітні науки.

У психологічних дослідженнях можна відокремити принаймні три рівня аналізу людини: на першому рівні людина розглядається як елемент соціальної системи; вивчаються аспекти її діяльності, спілкування, проблеми свідомості й особистості. Наступний – другий рівень, - передбачає дослідження функцій психіки у життєдіяльності людини та їх реалізацію у психічних процесах і станах (сприйняття, пам'ять, мислення, увага, емоції і т.ін.). На третьому рівні вивчаються нейрофізіологічні основи психічних процесів і станів.

Незважаючи на широке використання терміну “людський фактор” на теперішній час досить немає єдиного розуміння щодо змісту цього поняття й взаємозв'язку його компонентів. Так, наприклад А.В.Филипов вважає, що у понятті “людський фактор” “недиференційовано представлені індивідуальні, особистісні й групові властивості, характеристики людей, органічно включених складовими у ...соціальні, економічні, соціотехнічні системи” [14;С.35].

Б.Ф.Ломов відзначає, що “в психології під “людським фактором” розуміють широке коло соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних властивостей, якими володіють люди і які так чи інакше проявляються в їх конкретній діяльності, впливають на ефективність і якість цієї діяльності” [7; С.31-32]. До таких властивостей Б.Ф.Ломов відносить: потреби і здібності людини, мотиви її поведінки, її інтереси і творчі можливості, працездатність, інтелект та емоції, волю і характер, свідомість і самосвідомість, сформованість соціальних установок і ціннісних орієнтацій.

Отже, у поняття “людський фактор” включаються як групові, так і індивідуальні властивості, якості людини.

На основі аналізу причин аварійності В.Бодров визначає “особистий фактор” як “сукупність індивідуальних особливостей конкретної людини, які можуть стати причиною виникнення помилкових дій, тобто можуть бути пов'язані з причинами виникнення, характером протікання та наслідком порушень у діяльності” [4;С.145] і підкреслює, що вплив “особистого фактору” на професійну надійність, на виникнення помилкових дій і аварійних ситуацій спостерігається лише в конкретних умовах діяльності, у взаємозв'язку з

іншими спеціалістами за наявністю, розвитком і проявом несприятливих індивідуальних особливостей, професійно значущих для певної діяльності якостей і функцій.

Г.В.Ложкін і Н.І.Повякель вважають, що поняття “особистий фактор” “передбачає сукупність усіх успадкованих і набутих фізичних і психічних властивостей особистості,

які можуть бути пов’язані з помилкою і збоєм системи” [5; С.106].

Наприкінці слід зауважити, що сьогодні навчальні плани і програми вищих закладів освіти побудовано так, що їх виконання дає розрізнені знання з різних дисциплін, які мало пов’язані між собою і ще менше зорієнтовані на єдину ідею – підготовку майбутнього спеціаліста до надійної практичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001.– 272 с.

2. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л: Изд-во ЛГУ, 1968.–340 с.

3. *Анциферова Л.И.* Психологическое учение о человеке: теория Б.Г.Ананьева, зарубежные концепции, актуальные проблемы // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. - № 1. – С.3-15.

4. *Бодров В.А.* Проблемы профессиональной и функциональной надежности оператора // Психол. журнал. – 1989. – Т. 10. - № 4. – С. 142-149.

5. *Ложкин Г.В., Повякель Н.И.* Практическая психология в системах «человек-техника»: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2003. – 296 с.

6. *Ломов Б.Ф.* О системном подходе в психологии // Вопр. психол. – 1975. - № 2.- С. 31-45.

7. *Ломов Б.Ф.* О путях развития психологии//Вопр. психол.–1978.-№5.– С.31-43.

8. *Макаров Р.Н., Евдокимов В.И., Щербина Ю.В.* и др. Психодиагностика и коррекция профессионального здоровья операторов особо сложных систем управления: Уч. пособ. – М.: МАКЧАК, 2000. – 237 с.

9. *Мерлин В.С.* Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1986. - 256 с.

10. *Платонов К.К.* Система психологии и теория отражения. – М.: Наука, 1982. – 310 с.

11. *Родина О.Н.* О понятии “успешность трудовой деятельности” // Вестник Моск. ун-та. - 1996. – Серия 14. Психология. - № 3. – с. 60-67.

12. *Русалов В.М.* Биологические основы индивидуально-психологических различий. – М., 1979.–352с.

13. *Суходольский Г.В.* Основы психологической теории деятельности. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 168 с.

14. *Филиппов А.В.* Психология и изучение “человеческого фактора” в управлении // Психол. журнал. – 1984. – Т.5. - №1. – с.35-44.

Подано до редакції 12.05.06

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются человек и его индивидуальность. Подчеркивается необходимость учета индивидуальных

особенностей человека в процессе подготовки профессионально надежного специалиста.

SUMMARY

The article deals with person and his\her identity. Particular emphasis is made

on necessity of taking into account individual features in the process of

training of a professionally reliable
specialist.

